

Boekbeoordelingen

Aenleiding Tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake, waer in Hare zekerste Grondslag, edelste Kragt, nuttelijkste Onderscheiding, en geregeldste Afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het Allervoornaemste der Verouderde en Nog-levende Taelverwanten, als 't Oude MOESO-GOTTHISCH, FRANK-DUIJSCH, en ANGEL-SAXISCH, beneffens het Hedendaegsche HOOG-DUIJSCH en YSLANDSCH, vergeleken word / Lambert Ten Kate Hermansz. Amsterdam, 1723; herdrukt in facsimile met een inleiding door Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal. Alphen a/d Rijn : Canaletto, 2001. - 32+1549 p. ; 23 cm ISBN 90-6469-7763 Prijs: € 115,-

In het jaar 1723 verscheen bij de Amsterdamse drukkers Rudolph en Gerard Wetstein de *Aenleiding Tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake, waer in Hare zekerste Grondslag, edelste Kragt, nuttelijkste Onderscheiding, en geregeldste Afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het Allervoornaemste der Verouderde en Nog-levende Taelverwanten, als 't Oude MOESO-GOTTHISCH, FRANK-DUIJSCH, en ANGEL-SAXISCH, beneffens het Hedendaegsche HOOG-DUIJSCH en YSLANDSCH, vergeleken word*, van de hand van de Amsterdamse privaatgeleerde Lambert ten Kate Hermansz. (1674–1731). De titel van het boek mag dan een mond vol lijken, voor het boekwerk, bestaande uit twee delen met maar liefst 1549 bladzijden, is het een waardige en toepasselijke titel die zonder overdadig of bloemig taalgebruik vertelt waar het boek over gaat. De stijl van de titel karakteriseert in dit geval ook de schrijver: Lambert ten Kate Hermansz. was een man van brede geleerdheid, maar zonder omhaal, die dankzij het kapitaal van zijn ouders zich kon toeleggen op de wetenschap. Geïnspireerd door de natuurkundige theorieën van Isaac Newton schreef hij in 1716 een verhandeling over de 'scheidung der coleuren', maar ook de theologie en de esthetica lieten hem, getuige zijn publicaties, niet onberoerd (Noordegraaf 2000: 43). Het krachtigst heeft hij zich echter geprofileerd als taalkundige, door de hiergenoemde publicatie, alsmede door een voorstudie, getiteld *Gemeenschap Tussen de Gottische Spraeke en de Nederduysche*, die in 1710 door stadsdrukker Jan Rieuwertz. te Amsterdam werd uitgegeven. Het belang van Ten Kates taalkundige werk blijkt niet alleen uit de ruime interesse van tijdgenoten en latere wetenschappers zoals Tiberius Hemsterhuis of Jakob Grimm, maar ook uit de aandacht die het heden ten dage nog krijgt in binnen- en buitenland van diegenen die zich bezig houden met de geschiedenis van de taalkunde. Om het onderzoek naar het werk en de ideeën van Ten Kate te bevorderen hebben Jan Noordegraaf (VU) en Marijke van der Wal (UL) in samenwerking met Uitgeverij Canaletto, en met steun van een reeks van instanties, een facsimile-editie van de *Aenleiding* uitgegeven, met een inleiding in het Nederlands en het Engels, waarvan de eerste exemplaren op 13 december 2001 aan Emeritus Prof. H. Schultink zijn aangeboden.

De opbouw van Ten Kates werk staat in nauw verband met zijn opvattingen over methodiek en taalbeschouwing. Het eerste deel bestaat uit een 'Voorreden tot den Lezer' (*2r-4*1r), een uitgebreide inhoudsopgave (4*1v-6*4r), een veertiental redewisselingen tussen L (ambert ten Kate) en N (een gesprekspartner mogelijk geïnspireerd op zijn vriend Adriaen Verwer [1654-1720]), waarvan sommige worden gevolgd door één of meer bijlagen (1-539), en aansluitend een gedeelte over de 'Regelmaet en rangschikking der [...] *Verba* ofte Werk-woorden' (541-710). Wanneer opeenvolgende redewisselingen onderling door het onderwerp zijn verbonden nummert Ten Kate ze ook nog eens als verhandelingen. Ten slotte zijn er dan nog twee extra bijlagen: over het 'Landvriesche dialect' (697-710), en over P.C. Hoofts 'Waernemingen op de Hollandsche Tael' (711-743). Het tweede deel bestaat uit een tweetal verhandelingen over de 'Grond-Slag van Geregelde Afleiding' (1-96), gevolgd door alweer twee 'proeve[n] van geregelde afleiding', waarvan de eerste de 'gemeenzaemste ongelijkvloeyende *verba*' behandelt (97-578), en de tweede de 'ongemeenzame oude ongelijkvloeyende *verba*' (579-748).

In de voorreden en de eerste drie vrij korte redewisselingen zet Ten Kate zijn motivatie en doelstellingen uiteen. Hij kwalificeert zichzelf als een 'liefhebber' die antwoord ver-

schaf op het verzoek om de oorsprong der talen ‘meer natuurkundig (*physicè*) en Redelievig (*φιλολογικώς*)’ te zien, om meer informatie te verstrekken over de oudheid der taal, en vooral om inzicht te geven in de regelmaat (I. 2). Ten Kate toont zich van zijn chauvinistische kant als hij beweert dat de Nederlandse moedertaal dit verdient omwille van haar kwaliteiten, maar hij voegt er wel bij dat hiervoor de bewijzen moeten worden geleverd. Dit meent hij te doen door ‘onze taalwetten te vinden, en niet te maken, zoekende middelerwijle ook na hare oorzaak en Redelijkheid’ (I. 14). De regelmaat moet dus, volgens Ten Kate, in de taal zelf – ofwel in het hedendaagse gebruik ofwel in oude geschriften – worden gezocht en niet op voorhand worden gepostuleerd. Daarnaast vormde het gedetailleerde bewijs voor zijn regels een essentieel onderdeel van zijn argumentatie, en moest het mede worden gepresenteerd. Het resultaat is te zien in het verloop van het werk.

Redewisselingen vier, vijf en zes bestaan uit drie verhandelingen over de ‘volk- en tael-verspreiding over Europa’, waarin Ten Kate zich ten doel stelt zowel een synchronisch als diachronisch overzicht van de verspreiding van Europese talen te geven. In werkelijkheid voert de diachronische beschrijving de boventoon. Aan het einde van de derde verhandeling zien we op het kaartje, dat ook in de facsimile mooi is gereproduceerd, een onderscheid in drie hoofdtakken: de ‘Theutonische tak’, ten zuiden daarvan de ‘Keltische tak’, en in het noorden ‘de Kimbrische tak’. Om zijn conclusies met bewijsmateriaal te staven voegde Ten Kate twee bijlagen toe aan het einde van de derde verhandeling. In Bijlage I worden de eerste regels van het Onze Vader in de tot de drie hoofdtakken behorende talen en in de ‘Slavoensche dialecten’ naast elkaar gezet en van filologisch commentaar voorzien. Voor het ‘Oudfriesch’ en het ‘Hedendaegs Land-Friesch’ voegt hij respectievelijk één van de Tien Geboden en een stukje van Gysbert Japicx toe. Om de gelijkenis tussen het Nederlands en het ‘Oud Noords’ te illustreren wordt in Bijlage II, Ragnar Lodbrogs *Biarkamal*, met vertaling afgedrukt.

Hetzelfde stramien wordt herhaald in het volgende blok van drie redewisselingen die gaan over de ‘Nederduitsche letterklanken’. Zowel spelling als fonetiek en fonologie komen hier aan bod. Spellingsregels hebben bij Ten Kate geen hoge prioriteit, maar het onderzoek naar de vorming en het onderscheid van klanken des te meer. In de eerste twee verhandelingen over de klanken geeft hij blijk van zijn Newtoniaanse passie voor observatie en classificatie. Zo observeert hij op basis van articulatie 17 korte en lange klinkers en 20 medeklinkers die hij vervolgens onderbrengt in twee éénduidige systemen, één op basis van letters en één van cijfers. Vervolgens onderscheidt hij de waarde van de klanken met behulp van de theorie van de muziek. In de derde verhandeling over de letterklanken worden de harde en zachte -ee- en -oo- en -ij- en -ei- vergeleken met betrekking tot het ‘Gemeen-Landsche dialect’ en de dialecten van Amstel- en Rijnland. Vooral de historie van de -ij- en -ei- brengt Ten Kate tot de ontdekking dat in talen van gemeenschappelijke oorsprong sommige klanken zich systematisch tot elkaar verhouden, en zo komt hij tot een schema voor het Nederlands, ‘Moeso-Gotisch’, ‘Kimbrisch en Yslands’, ‘Alamannisch & Frank-Theutsch’ en ‘Angel-Saxisch’. De volgende twee bijlagen, tezamen 144 bladzijden, presenteren de ‘regelen of waernemingen’ – hier synoniem gebruikt – voor het gebruik van varianten, bijvoorbeeld de -ij- in infinitieven van sterke werkwoorden (nu de eerste klasse). Veel van het woordmateriaal voor deze bijlagen ontleende Ten Kate aan het *Gothicum glossarium* van Franciscus Junius (Dordrecht, 1665).

De tiende redewisseling behandelt in twaalf bladzijden de ‘tael-delen’, waarbij Ten Kate de Latijnse grammatica als leidraad hanteert. Deze korte uiteenzetting is slechts een opstap naar de volgende drie redewisselingen, die bestaan uit drie verhandelingen over de ‘declinatie’. In de eerste behandelt hij de lidwoorden, eerst binnen het Nederlands maar later ook in een breder Germaans verband, waarbij hij – heel origineel – ook een Oudfries paradigma in zijn vergelijking betreft. In de tweede bekijkt hij op de zelfde manier de bijvoegelijke en zelfstandige naamwoorden, waaruit een groot aantal gebruiksregels worden gedestilleerd. Aan het einde wordt de aandacht gevestigd op het geslacht, waaraan Ten Kate wederom een lange bijlage toevoegt ter vergelijking van het geslacht van etymologisch verwante woorden in de Germaanse talen. De laatste verhandeling over de ‘declinatie’ betreft de pronomina.

Het is geen toeval dat juist de laatste van de veertien redewisselingen over de werkwoorden gaat. Er zit namelijk een belangrijke systematiek in de opbouw van het werk: in de twee boeken, maar ook in elk van die boeken afzonderlijk. In zijn fysische benadering van de taal incor-

poereit Ten Kate de progressie van de details (de klanken en klankvorming), naar de grotere elementen (de morfologie), en uiteindelijk de hele woorden. Daarnaast is er de hiërarchie van de rededelen, waarbij voor Ten Kate het werkwoord het belangrijkste rededeel is (Noordegraaf 2000: 45-6). Het was dus van het allergrootste belang dat juist in die werkwoorden de regelmaat van de taal, die hij in de voorreden en de eerste drie redewisselingen als zo belangrijk had gekenschetst, ten volle kon worden aangetoond. In dit licht kan het gedeelte over de 'Regelmaat en rangschikking der [...] *Verba* ofte Werk-woorden' (I, 543-696) worden gezien als het sluitstuk van het eerste deel, dat Ten Kate begint met de stelling: 'Regelmatigheid is de kroone eener Tale; en, onder de Leden eener Sprake is een Werkwoord het voornaemste' (I. 543). Vervolgens toont hij vanuit een groot aantal voorbeelden aan dat nagenoeg alle werkwoorden in het Nederlands in sluitende klassen kunnen worden ingedeeld, en dat het Nederlands deze eigenschap deelt met de oude Germaanse taalverwanten. Deze classificatie van de werkwoordende vormt de finale onderbouwing van de stellingname van de auteur, en maakt daarom het eerste deel tot een eenheid.

De aangetoonde regelmaat in deel I vormt de opstap naar de behandeling van de 'geregelde afleiding' in deel II. Evenals in deel I vinden we hier een gedetailleerde inhoudsopgave gevolgd door twee uitgebreide verhandelingen over de 'Grondslag van geregelde afleiding'. Velen hebben zich, volgens Ten Kate, reeds met dit meest 'allerverhevenste deel van de Letterkunde' bezig gehouden, maar behalve in de sfeer van de onomastiek hebben die 'etymologisten' weinig resultaat geboekt. Er volgt een gedetailleerde beschrijving van de methodiek die Ten Kate wil volgen, en die op vier peilers rust. De eerste is de 'Dialect-Kennis' waarbij hij systematisch corresponderende klanken zowel binnen het Nederlands als binnen de hem bekende oudste Germaanse taalvormen in kaart brengt. De tweede peiler is de 'Woord-ontleding', waarover hij breed handelt in de aparte 'Tweede Verhandeling over de Grondslag van Geregelde Afleiding', en die hij verdeelt in een afdeling over de wisseling van wortelvocalen (*ablaut*) en één over de affixen. De derde peiler, de 'Overdragt' betreft de semantische overeenkomsten tussen afgeleide woorden. Dit is volgens Ten Kate de meest onzekere factor in de afleiding; immers, 'In alle talen [...] schieten de Bewoordingen nog verre te kort bij de gedagten' (II. 25). Hoewel Ten Kate hierbij ook 't eerste naemgeven der dingen' betreft en de premisse dat de oorspronkelijke taal verstoken was van ambiguïteit, laat hij God als ultieme taalgever achterwege. Met behulp van het principe van de eufonie, de vierde peiler, verklaart Ten Kate tenslotte verschijnselen zoals vormen van assimilatie en metathese, die anders alleen door niet wetmatige ingrepen konden worden uitgelegd.

De twee Proeven van Geregelde Afleiding vormen de apotheose van Ten Kates *Aenleiding*. Zij zijn niet, zoals Ten Kate zelf ook zegt, een etymologisch woordenboek van het Nederlands. Vanuit het beginsel van de worteldelen van de 'ongelykvloeiende *verba*' – nog steeds zijn belangrijkste materiaal – laat Ten Kate zien hoe hij met behulp van zijn methodiek tot de geregelde afleiding komt. Neemt hij in de eerste proeve de in het Nederlands bekende werkwoorden, in de tweede reconstrueert hij op basis van vergelijking van werkwoorden die alleen nog in andere Germaanse talen bestaan, de afleiding van Nederlandse woorden. Tot zijn bronnen behoorde het werk van Franciscus Junius, zowel de *Observationes in Willeramii* (1655) als het *Gothicum Glossarium*; Thomas Bensons herdruk van William Somners *Dictionarium Saxonico-Latino-Anglicum* (1701), Johannes Palthenius' editie van de Oudhoogduitse *Tatianus* (1706), en natuurlijk Kiliaans *Etymologicum Teutonicae Linguae* (1599), om maar enkele te noemen. Wederom levert Ten Kate voor zijn stellingen een overvloed aan gedetailleerd bewijs, dat slechts tot stand kan zijn gekomen door jaren van intensieve studie. Zoals de 'Rangschikking van de [...] werkwoorden' de afsluiting vormde van deel I, zijn de Proeven van Geregelde Afleiding de conclusie tot het gehele werk. Zij vormen een bevestiging van de eenheid van de twee delen en van de onderlinge samenhang van de onderwerpen, die mijns inziens in veel wetenschappelijke publicaties over Ten Kate nog te weinig naar voren komt.

Het is daarom des te belangrijker dat de twee delen van de *Aenleiding*, dankzij de grote inzet van Marijke van der Wal en Jan Noordegraaf, opnieuw integraal zijn uitgegeven, en zo beschikbaar komen voor een breder geïnteresseerd publiek. De uitstekende uitvoering van de facsimile, alsmede de zeer informatieve inleiding en bibliografie zullen, naar ik hoop, voor velen een *aenleiding* vormen om zich verder in Ten Kate te verdiepen.

Kees Dekker

Bibliografie

Noordegraaf 2000 – Jan Noordegraaf: ‘Inleiding tot Lambert ten Kate (1674–1731)’. In: J. Noordegraaf: *Van Hemsterhuis tot Stutterheim. Over wetenschapsgeschiedenis*. Münster, 2000.
 Ten Kate 1710 – Lambert ten Kate: *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Fotomechanische herdruk van de editie-1710. Tweede, herziene en uitgebreide uitgave. Met als bijlagen Jean le Clerc, ‘Convenance des Langues Gothique & Flamande’ (1710) en Jacob Christoph Le Blon, ‘The Translator’s Preface’ (1732). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 2002.

Nederlandse gedichten 1614-1625. Constantijn Huygens / Historisch-kritische uitgave, verzorgd door Ad Leerintveld. Deel 1 – Teksten, - 390 p. ; deel 2 - Apparaat en commentaar, - 846 p. Den Haag : KNAW - Constantijn Huygens Instituut, 2001 - Monumenta Literaria Neerlandica XII, 1,2.
 ISBN 90-76832-03-X Prijs: niet opgegeven.

In de 19de eeuw was het J.A. Worp die de Huygens-studie een wetenschappelijke basis gaf met zijn negendelige uitgave van *De gedichten van Constantijn Huygens* (1892-1899). In de jaren 1911-1917 volgde daarop dan nog zijn zesdelige uitgave van Huygens’ *Correspondentie*.

In de afgelopen eeuw is het, naast F.L. Zwaan en H.M. Hermkens, vooral de VU-hoogleraar L. Strenghtolt (†1989) geweest die – sinds de jaren ’70 – de studie naar werk en leven van Huygens nieuw leven inblies. Niet alleen door eigen onderzoek, maar ook door dat van zijn leerlingen. Drie van zijn voormalige student-assistenten zijn inmiddels gepromoveerd op Huygens: Ton van Strien in 1990 op het boek ‘Mengelingh’ uit *Koren-bloemen 1672*, een jaar later Tineke ter Meer op de epigrammen en in 1997 verdedigde Ad Leerintveld zijn proefschrift *Leven in mijn dicht*, een *Historisch-kritische editie van Constantijn Huygens’ Nederlandse gedichten (1614-1625)*, waarvan niet heel lang geleden de tweedelige handelseditie is verschenen binnen de KNAW-reeks Monumenta Literaria Neerlandica. In 2003 zal diezelfde reeks onderdak bieden aan Ter Meers uitgave van Huygens’ vroege Latijnse gedichten. Ten slotte verscheen dit jaar ook een herspelde uitgave van *Hofwijck* door Van Strien. Vooralsnog is Leerintvelds uitgave na Worp ongetwijfeld de grootste onderneming binnen de Huygens-studie.

Zoals uit de jaartallen van de titel valt af te leiden, heeft Leerintveld zich beperkt tot de periode vóór de publicatie in 1625 van Huygens’ *Otiorum libri sex*, de eerste onder diens eigen naam gepubliceerde verzamelbundel. Leerintvelds uitgave bevat derhalve bijvoorbeeld de beroemde ‘Schoncken’-sonnetten uit 1621 van Hooft en Huygens *e.t.g.*, *Batava tempe*, ‘t *Costelijck mall*, de reeksen *Zedeprinten* en *Stedestemmen*. Ook aan Huygens’ d-dicht ‘De drolighe dichter deser drijderhande’ gunde Leerintveld een plaats, terwijl Worp dit ‘kunststuk’ achterwege liet.

Monumenta-edities maken veelal een overweldigende indruk, maar niet ieder vindt er steeds in wat hij zoekt. Dit geldt met name voor de Leopold- en Bloem-edities van G.J. Dorleijn en H.T.M. van Vliet, waarnaar nu juist deze Huygens-uitgave voor een belangrijk deel gemodelleerd lijkt: ondanks hun enorme volume is van een *Schloss-und-Riegel*-commentaar geen sprake, de nadruk ligt op de uitgave van de *tekst*, niet op het verstaan daarvan. Het is dan ook een puur-wetenschappelijke editie, een werk-boek en werktuig, bedoeld om het uitgangspunt, de zuivere tekst en zijn varianten, vast te leggen voor edities bestemd voor een lezerspubliek, hetzij neerlandici, hetzij leken. In dát genre is bij voorbeeld de vorig jaar verschenen uitgave van Huygens’ sneldichten *Dingen* door J.P.G. Heersche en Hermkens een geslaagd voorbeeld: dáár ‘steekt de gemiddelde lezer nog eens wat van op’.

Een dergelijke editie van al Huygens’ poëzie is vanwege de omvang niet goed mogelijk, zelfs als je je *in casu* beperkt tot zijn 119 vroege Nederlandstalige verzen. Het is daarom zonder meer enorm toe te juichen dat Leerintveld bij alle gedichten toch ook een ‘Literair-historisch commentaar’ (II: 85-86) geeft dat ten minste de jongste stand van zaken binnen de Huygens-studie samenvat en daarmee bloemlezers-in-spe met een literatuuropgave op weg helpt. Het mogelijke formele bezwaar dat Leerintveld daarmee de grenzen van een zg. kritische teksteditie wel-